

UVOD

Odrast

Giorgos Kallis, Federico Demaria in Giacomo D'Alisa

1. Razvoj odrasti

Termin *décroissance* (francoski izraz za odrast) je leta 1972 prvič uporabil francoski intelektualec André Gorz. Zastavil je vprašanje, ki je še danes osrednja točka razprave o odrasti: »Ali je Zemljino ravnotežje, za katerega je nujen pogoj odsotnost **rasti** – ali celo odrast – materialne proizvodnje, združljivo s preživetjem kapitalističnega sistema?« (Gorz, 1972: iv). Izraz »odrast« so nato v svojem odzivu na poročilo »Meje **rasti**« (Meadows idr., 1972) uporabili tudi drugi frankofonski avtorji. Tako je na primer filozof André Amar leta 1973 v izdaji »Les objecteurs de croissance« revije *NEF Cahiers* pisal o temi »La croissance et le problème moral«.¹

Nekaj let kasneje je André Gorz v svoji knjigi *Ekologija in svoboda* izrecno zagovarjal odrast:

[S]amo en ekonomist, Nicholas Georgescu-Roegen, je imel dovolj zdravega razuma, da je opozoril na to, da bo tudi ob ničelni rasti nadaljnja poraba omejenih virov neizogibno vodila v njihovo popolno izčrpanje. Smisel ni omejevati čedalje večje potrošnje, temveč trošiti čedalje manj – to je edini način za ohranitev razpoložljivih zalog za prihodnje generacije. Za to gre pri ekološkem realizmu. [...] Radikalni posamezniki, ki nočejo obravnavati vprašanja enakosti brez rasti, samo dokazujejo, da za njih »socializem« ne predstavlja nič drugega kot nadaljevanje kapitalizma z drugimi sredstvi – razširitev vrednot, načina življenja in družbenih vzorcev srednjega razreda [...]. Danes se pomanjkanje realizma ne kaže v zagovarjanju večje blaginje prek odrasti² in v zavračanju prevladujočega načina življenja. Pomanjkanje realizma predstavlja ideja, da lahko gospodarska rast še naprej prispeva k povečevanju blaginje ljudi in da je to sploh še fizično mogoče. (Gorz, 1980 [1977]: 13)

¹ V knjigi smo naslove del pustili v izvornem jeziku – ne le zaradi jezikovnega pluralizma ali praktičnosti, ampak tudi zato, ker mnogi izrazi v francoščini zvenijo bolj navdihujoče!

² V izvornem prevodu besedila *Ecologie et liberté* (1977) v angleščino leta 1980 je bil za prevod izraza *décroissance* uporabljen zavajajoč izraz *inversion of growth* (»inverzija **rasti**«). Tukaj je izraz nadomeščen z izrazom »odrast«.

Gorz je bil predhodnik **politične ekologije**. Zanj je ekologija predstavljala ključni del radikalne politične transformacije. Nicholas Georgescu-Roegen, ki je navdihnil Gorza, je bil intelektualni pionir ekološke ekonomike in **bioekonomike**. Leta 1971 je objavil svoje najpomembnejše delo, *Entropy Law and the Economic Process* (»Zakon entropije in ekonomski proces«). Leta 1979 sta Jacques Grinevald in Ivo Rens, profesorja na Univerzi v Ženevi, uredila njegovo zbirko člankov z naslovom *Demain la décroissance* (pri čemer, zanimivo, takrat nista vedela, da je izraz uporabil že Gorz). Grinevald je naslov knjige izbral z Georgescu-Roegenom, pri čemer je kot *décroissance* prevedel angleški izraz *descent* (»sestop«, »spust«, v tem kontekstu tudi »upad«, op. prev.) iz njegovega članka »Minimalni bioekonomski program« (Grinevald, 1974).

S koncem naftne krize in prihodom neoliberalizma v 1980-ih in 1990-ih letih se je interes za omejitve **ra**sti in odrast zmanjšal, je pa v 1990-ih razprava o tem spet zaživela na francosko govorečih področjih. Leta 1993 je Michel Bernard, okoljski in mirovni aktivist iz Lyona, stopil v stik z Grinevaldom in ga povabil, naj napiše prispevek na temo »Georgescu-Roegen: **bioekonomika** in biosfera« za njegovo revijo *Silence*. V članku je izrecno omenjena odrast. Kasneje, leta 2001, sta Bruno Clémentin in Vincent Cheynet, ki sta bila prav tako iz Lyona, Cheynet pa je bil tudi bivši oglaševalec in skupaj z Randallom Ghentom ustanovitelj revije *Casseurs de pub* (francoskega ekvivalenta kanadskega Adbustersa), prvič uporabila izraz »trajnostna odrast«. Izraz sta registrirala kot intelektualno lastnino, da bi zaznamovala datum njegovega nastanka, ter v šali posvarila pred njegovo prihodnjo zlorabo ali konvencionalizacijo. Javna razprava o odrasti se je v Franciji začela leta 2002 s posebno izdajo revije *Silence*, ki sta jo uredila Clémentin in Cheynet v čast Georgescu-Roegenu. Izdaja je bila prodana v 5.000 izvodih in je bila dvakrat ponatisnjena. To je bil verjetno začetek današnjega gibanja odrasti.

V prvi fazi razprave o odrasti v 1970-ih je bil poudarek na omejenosti virov. V drugi fazi, ki se je začela leta 2001, je bilo glavno gonilo razprave kritika hegemonistične ideje »trajnostnega razvoja«. Za ekonomskega antropologa Sergeja Latouchea je bil trajnostni razvoj oksimoron, o čemer je pisal v članku »A bas le développement durable! Vive la décroissance conviviale!«. Leta 2002 je na sedežu organizacije UNESCO v Parizu potekala konferenca z naslovom »Défaire le développement, refaire le monde«, ki se je je udeležilo 800 ljudi. Konferenca je zaznamovala začetek zaveznitva med lyonskimi okoljskimi aktivisti, kot so bili Bernard, Clémentin in Cheynet, ter postrazvojno znanstveno skupnostjo, ki ji je pripadal Latouche (gl. **razvoj**). Leta 2002 je bil v Lyonu ustanovljen Inštitut za ekonomske in družbene študije o trajnostni odrasti. Naslednjega leta so tam organizirali prvo mednarodno srečanje o trajnostni odrasti. Na dogodku se je zbralo več kot 300 udeležencev iz Francije, Švice in Italije. Med govorniki so bili tudi nekateri izmed poznejših najplodovitejših avtorjev na področju odrasti, med drugimi Serge Latouche, Mauro Bonaiuti, Paul Ariès, Jacques Grinevald, François Schneider in

Pierre Rabhi. Istega leta so Bernard, Clémentin in Cheynet uredili knjigo *Objectif décroissance* (»Cilj odrast«), ki je bila prodana v 8.000 izvodih in trikrat ponatisnjena, prevedena pa je bila tudi v italijanščino, španščino in katalonščino.

Décroissance kot aktivistično gibanje se je razcvetelo v Lyonu v prvih letih tega tisočletja kot posledica protestov za mesta brez avtomobilov, skupne obroke na ulicah, prehranske **zadruga** in kampanje proti oglaševanju. Kasneje se je izraz razširil tudi izven meja Francije in postal slogan, ki so ga uporabljali okoljski in protiglobalistični aktivisti v Italiji leta 2004 (kot *decrescita*) ter v Kataloniji in Španiji leta 2006 (kot *decreixement* oziroma *decrecimiento*). Leta 2004 je odrast s konferencami, neposrednimi akcijami ter projekti, kot je bila izdaja revije *La Décroissance, le journal de la joie de vivre*, ki se danes prodaja v 30.000 izvodih mesečno, pridobila širšo prepoznavnost. Istega leta se je raziskovalec in aktivist François Schneider odpravil na medijsko dobro pokrito enoletno popotovanje na oslu, da bi po Franciji razširil koncept odrasti. Leta 2007 je Schneider z Denisom Bayonom ter kasneje s Fabriceom Flipom v Franciji ustanovil akademsko skupino Research & Degrowth in pripomogel k organizaciji vrste mednarodnih konferenc. Prva med njimi je bila organizirana v Parizu leta 2008, druga pa dve leti kasneje v Barceloni. Na pariški konferenci je bil prvič »uradno« uporabljen angleški izraz *degrowth*, kar je zaznamovalo nastanek mednarodne raziskovalne skupnosti. Ko se je gibanju z organizacijo druge konference pridružila skupina iz barcelonskega Inštituta za okoljske znanosti in tehnologijo (ICTA), se je raziskovalna skupnost odrasti razširila prek svojih izvirnih »oporišč« v Franciji in Italiji. Inštitut ICTA je omogočil povezovanje z znanstveno skupnostjo ekoloških ekonomistov, pa tudi z latinskoameriškimi mrežami na področjih **politične ekologije in okoljske pravičnosti**. Po uspehu pariške in barcelonske konference so bile organizirane še konference v Montrealu (2011), Benetkah (2012) in Leipzigu (2014), s čimer je je ideja odrasti razširila med skupine in aktiviste v Flandriji, Švici, Finski, Poljski, Grčiji, Portugalski, Norveški, Danski, Češki, Mehiki, Braziliji, Portoriku, Kanadi, Bolgariji, Romuniji in drugje.

Po letu 2008 se je angleški izraz začel pojavljati v znanstvenih publikacijah – na to temo je bilo v recenziranih publikacijah objavljeno več kot 100 člankov in vsaj sedem posebnih izdaj (Kallis idr. 2010; Cattaneo idr. 2012; Saed 2012; Kallis idr. 2012; Sekulova idr. 2013; Whitehead 2013; Kosoy 2013). O odrasti se učijo študenti na univerzah po vsem svetu, vključno s prestižnimi šolami, kot je pariška *SciencesPo*.^{*} Termin so uporabljali in zlorabljali francoski in italijanski politiki, o njem pa so pisali tudi številni priznani časopisi, kot npr. *Le Monde*, *Le Monde Diplomatique*, *El País*, *The Guardian*, *The Wall Street Journal* in *Financial Times*.

Ampak kaj točno odrast pomeni?

^{*} *SciencesPo* je uveljavljeno ime za Institut d'études politiques de Paris (Pariški inštitut za politične študije), prestižno francosko univerzo, eno izmed t. i. *grandes écoles*. – Vse opombe, označene z zvezdico, so prevajalske oziroma uredniške.

2. Odrast danes

Odrast v prvi vrsti pomeni kritiko **rasti**. Poziva k dekolonizaciji javne razprave od idioma ekonomizma ter k odpravi ekonomske **rasti** kot družbenega cilja. Poleg tega odrast označuje tudi zeleno smer – takšno, kjer bodo družbe porabljale manj naravnih virov in se bodo organizirale in živele drugače kot danes. Glavne značilnosti takšne družbe bi lahko označili z izrazi, kot so »soudeležba/souporaba« (*sharing*), »**preprostost**«, »**sožitnost**«, »**skrbstvo**« in »**skupnina**« (*commons*).

Običajno se odrast povezuje s prepričanjem, da je lahko manjše lepo. Ekološki ekonomisti odrast definirajo kot pravično zmanjševanje obsega proizvodnje in potrošnje, ki bo zmanjšalo pretok energije in surovin v družbah (Schneider idr., 2010). Vendar pa se tukaj osredotočamo na *drugačno* in ne samo na *manjše*. Odrast označuje družbo z manjšim obsegom **presnove**, a še pomembneje kot to, družbo s **presnovo**, ki ima drugačno strukturo in služi novim namenom. Odrast ne poziva k temu, da bi počeli manj enakih stvari kot doslej. Cilj ni narediti slona vitkejšega, ampak ga spremeniti v polža. V družbi odrasti bo vse drugače: drugačne dejavnosti, drugačne oblike in uporabe energije, drugačna razmerja, drugačne vloge spolov, drugačna časovna razporeditev dela in prostega časa, drugačna razmerja z ne-človeškim okoljem.

Odrast ponuja okvir za povezavo raznolikih idej, konceptov in predlogov (Demaria idr., 2013). Vendar pa znotraj tega okvira obstaja nekaj gravitacijskih središč (gl. Sliko 1). Eno izmed njih je kritika **rasti**. Drugo je kritika **kapitalizma**, družbenega sistema, ki potrebuje in ohranja **rast**. Druga dva pomembna tokova v literaturi odrasti sta, prvič, kritika **BDP**, in drugič, kritika **poblagovljenja**, procesa preoblikovanja družbenih proizvodov ter družbeno-okoljskih storitev in odnosov v blaga z denarno vrednostjo. Vendar pa odrast ni omejena le na kritiko: s konstruktivne strani se imaginarij odrasti osredotoča na reproduktivno skrbstveno ekonomijo ter na povrnitev stare – in ustvarjanje nove – **skupnine**. Skrb za skupno je sestavni del novih oblik bivanja in proizvodnje, npr. **ekoloških skupnosti** in **zadrug**, ki so lahko deležne podpore s strani novih javnih politik, kot so **deljeno delo** ali **temeljni in maksimalni prihodek**, torej ukrepi, s katerimi je mogoče sprostiti čas, porabljen za plačano delo, ter ga nameniti neplačanim skupnostnim in skrbstvenim dejavnostim.

Odrast ni sopomenka za negativno **rast BDP**. Kljub temu pa bo zmanjšanje **BDP**, kot ga trenutno merimo, verjetna posledica ukrepov, ki se jih spodbuja v imenu odrasti. Zelena, skrbstvena in skupnostna ekonomija bo ljudem zelo verjetno omogočila kakovostno življenje, malo verjetno pa je, da bo spodbudila **rast bruto domačega proizvoda** za dva ali tri odstotke letno. Zagovorniki odrasti se sprašujejo, kako lahko neizogibno in zaželeno zmanjšanje **BDP** postane družbeno trajnostno, glede na to, da v **kapitalizmu** gospodarstva težijo bodisi k **rasti** ali pa k propadu.

Ključni pojmi odrasti (velikost pisave posameznega pojma odraža pogostost pojavljanja tega pojma v knjigi).

Večina ljudi **rast** še vedno povezuje z izboljšanjem ali blaginjo. Zaradi tega se nekateri progresivni intelektualci ne strinjajo z uporabo besede »odrast« in pravijo, da za poimenovanje zelenih sprememb ni primerno uporabljati »negativne besede«. Vendar pa je cilj uporabe negacije za pozitiven projekt prav **dekolonizacija imaginarija**, v katerem prevladuje enosmerna prihodnost, ki je sestavljena izključno iz **rasti**. Cilj Izraza »odrast« je prav prekinitve avtomatske povezave med **rastjo** in nečim boljšim. Zagovorniki odrasti trdijo, da se je potrebno za začetek razprave o drugačni prihodnosti zoperstaviti nesporni zaželenosti **rasti** v običajnem pomenu besede (Latouche, 2009). Odrast je namerno subverziven izraz.

Seveda bodo v prihodnosti nekatera področja, kot so izobraževanje, zdravstvena oskrba ali obnovljivi viri energije, uspevala, medtem ko se bodo druga, npr. umazana industrija in finančni sektor, skrčila. Skupni rezultat teh procesov bo odrast. Poleg tega namesto izrazov »**rast**« ali »razvoj« za opis zdravstva ali izobraževanja raje uporabljamo izraze, kot je »uspevanje«. Sprememba, ki si jo želimo, je namreč kvalitativna, kot na primer uspeva umetnost, in ne kvantitativna, kot je to na primer pri **rasti** industrijske produkcije.

Tudi če bi izraz »**razvoj**« očistili vse njegove težke zgodovinske konotacije ali ga olupšali s pridevniki, kot so »uravnovežen«, »lokalen« ali »trajnosten«, gre za problematičen pojem, saj implicira gibanje proti vnaprej določenemu cilju. Zarodek se »razvija« v odraslo osebo, ki se potem postara in umre. Vodilo sodobnih liberalnih družb pa je zanikanje vsakršnega ultimativnega kolektivnega cilja, pa tudi zanikanje vsega drugega razen vzpenjanja. Razvoj tako postaja sa-

moreferenčen: gre za razvoj zaradi razvoja samega, odvijanje vnaprej določene, neizpodbitne puščice napredka, ki ji ni videti konca (Castoriadis, 1985).

Pogosta kritika ideje odrasti je, da je slednjo mogoče uporabiti le pri visoko razvitih gospodarstvih globalnega severa. Revnejše države globalnega juga morajo še vedno **rasti**, da bi zadostile svojim osnovnim potrebam. Dejansko pa bo odrast na severu sprostila ekološki prostor za **rast** na jugu. Revščina na jugu je namreč posledica izkoriščanja naravnih in človeških virov po nizkih cenah s strani severa. Odrast na severu bo zmanjšala potrebo po naravnih virih in industrijskih proizvodih ter znižala njihove cene, s tem pa te dobrine naredila dostopnejše za globalni jug. Vendar pa si sever za odrast ne bi smel prizadevati zato, da bi jugu omogočil, da gre po isti poti, temveč v prvi vrsti zato, da sprostí *konceptualni* prostor, da bodo lahko tamkajšnje države našle svoje lastne poti do tega, kar bodo opredelile kot kakovostno življenje. Na jugu obstaja obilje alternativnih kozmovizij in političnih projektov, kot so **buen vivir** v Latinski Ameriki (ali **Sumak Kawsay** v Ekvadorju), **ubuntu** v Južni Afriki ali gandijevske **ekonomije stalnosti** (angl. *Economy of permanence*) v Indiji. Tovrstne vizije izražajo alternative razvoju, alternativne poti družbenoekonomskega sistema. Pogosto zahtevajo globalno **okoljsko pravičnost**. Uspejo lahko le tako, da se umakne **imaginarij rasti** v severnih državah, ki so ta imaginarij spodbujale, če že ne kar vsilile preostanku sveta.

3. Panorama odrasti

V nadaljevanju bomo (staro in novo) literaturo o odrasti razdelili v pet tematskih sklopov: meje in omejitve odrasti; odrast in **avtonomija**; odrast kot repolitizacija; odrast in **kapitalizem**; ter predlogi za prehod na odrast.

3.1. Meje odrasti

Temeljne teze odrasti so, da je **rast** neekonomična in nepravična, da je ekološko nevzdržna in da je ne bo nikoli dovolj. Še več, **rast** se bo verjetno kmalu ustavila, saj bo naletela na zunanje in notranje meje.

Rast je neekonomična, saj se – vsaj v razvitih gospodarstvih – škodljivo bogastvo* povečuje hitreje od koristnega (Daly, 1996). Med stroške **rasti** lahko štejemo slabo psihološko zdravje, dolg delovni čas, prometne zastoje in onesnaženje (Mishan, 1967). **Bruto domači proizvod** šteje stroške, kot so gradnja zaporov ali

* V izvorniku »illth« – izraz, ki ga je skoval John Ruskin in označuje škodljivo oz. slabo (angl. *ill* > *illth*) v nasprotju z dobrim (angl. *well* > *wealth*) bogastvom.

čiščenje onesnažene reke, kot prednosti.³ Posledično lahko **BDP** še vedno narašča, a v večini razvitih gospodarstev kazalniki blaginje, kot sta Indeks pravega napredka in Indeks trajnostne ekonomske blaginje, stagnirajo že od 1970-ih let naprej. Nad določeno ravnijo nacionalnega dohodka družbeno blaginjo izboljšuje enakost in ne **rast** (Wilkinson in Pickett, 2009).

Rast je nepravična, najprej zato, ker je subvencionirana in vzdrževana z nevidnim gospodinjskim delom v domačih gospodinjstvih (gl. **skrbstvo**). **Feministična ekonomika** je pokazala, da je takšno delo spolno zaznamovano in da ga večino opravijo ženske. **Rast** je nepravična tudi zato, ker se okorišča z neenako izmenjavo virov med centrom in periferijo, tako med državami kot znotraj njih. Energija in surovine, ki spodbujajo **rast**, se pridobivajo iz **mejnih področij poblagovljenja**, pogosto na območjih avtohtonih skupnosti ali nerazvitih območjih, ki trpijo posledice eksploatacije. Odpadki in onesnaževala pristanejo na marginaliziranih območjih, v skupnostih in soseskah nižjih razredov ali prebivalcev drugačne etnične pripadnosti ali barve kože od večinske populacije (gl. **okoljska pravičnost**). A čeprav je **rast** neekonomična in nepravična, jo je mogoče vzdrževati prav zato, ker imajo od nje koristi tisti, ki imajo moč, stroški pa se preusmerjajo na marginalizirane skupine.

Poblagovljenje, ki je temeljni sestavni del **rasti**, razjeda družbenost in običaje. **Skrbstvo** (*care*), gostoljubje, ljubezen, javna dolžnost, ohranjanje narave, duhovna kontemplacija – vse to so odnosi oziroma »storitve«, ki tradicionalno niso sledile logiki osebne profita (gl. **antiutilitarizem**). Danes vse bolj postajajo objekti trgovanja, ki so ovrednoteni in za katere se plačuje v formalni ekonomiji **bruto domačega proizvoda**. Moralna ali altruistična dejanja kot motivacijo izpodrinja dobiček, rezultat tega pa je zmanjševanje družbene blaginje (Hirsch, 1976).

Nad določeno ravnijo **rast** ne povečuje **sreče**. Ko so enkrat zadovoljene osnovne materialne potrebe, je dodatni prihodek namreč v vse večji meri namenjen statusnim dobrinam (npr. večji hiši od sosedov). Dostop do materialnih dobrin določa relativno, ne absolutno bogastvo. Vsakdo si želi **rastí**, da bi izboljšal svoj položaj, a dokler to počnejo vsi, ne napreduje nihče. Gre za igro ničelne vsote. Še huje, statusne dobrine zaradi **rasti** postajajo še dražje. To so **družbene meje rasti**: **rast** ne more nikoli zadovoljiti statusnega tekmovanja, lahko ga le pospeši. **Rast** torej ne bo nikoli proizvedla »dovolj« za vse (Skidelsky in Skidelsky, 2012).

Poleg tega je **rast** ekološko nevzdržna. Z neprestano **rastjo** na globalni ravni bomo presegle večino ekosistemskih omejitev planeta. Ostaja močna in neposredna povezava med **BDP** in izpusti ogljika, ki povzročajo podnebne spremembe (Anderson in Bows, 2011). Gospodarstvo je teoretično mogoče razogljčiti z razvojem čistejših in učinkovitejših tehnologij ali pa s strukturnim premikom k

³ Kadar v tem poglavju ne navajamo virov za zapisane trditve, to pomeni, da je dokaze za te trditve mogoče najti pod ustreznimi gesli (označenimi s polkrepko pisavo).

storitvam. Vendar pa je ob 2–3% letni **rasti** na globalni ravni praktično nemogoče doseči potrebni obseg razogljíčenja. Globalna intenziteta ogljika (C/\$) bi morala biti do leta 2050 20–130-krat nižja kot danes, medtem ko se je npr. v obdobju 1980–2007 znižala samo za 23 odstotkov (Jackson 2008). Do sedaj praktično ni bilo držav, ki bi ob **rasti** zmanjševale absolutno količino porabe surovin ali izpustov ogljika. Kadar pa jim to le uspe, je to na račun selitve svojih umazanih industrijskih dejavnosti v države v razvoju. Do absolutnega zmanjšanja porabe energije in surovin (gl. **dematerializacija**) težko pride s tehnološkim napredkom: bolj ko postane določeno gospodarstvo tehnološko napredno in učinkovito, več virov pri tem porablja, saj se cena teh virov znižuje (gl. **Jevonsov paradoks**). Materialno nezahtevne niso niti storitvene ekonomije. Storitve imajo namreč visoko **emergijo** (utelešeno energijo). Računalniki ali medmrežje vsebujejo veliko redkih materialov in energije, pa tudi znanja in dela, ki sta prav tako »proizvedena« z energijo in surovinami (Odum in Odum, 2001).

Možno je, da se **rast** v razvitih gospodarstvih končuje. To je lahko posledica čedalje nižjih mejnih donosov (Bonaiuti, 2014), izčrpanja tehnoloških inovacij (Gordon, 2012) ali omejitev pri ustvarjanju učinkovitega povpraševanja in možnosti za naložbe za akumulacijo kapitala po sestavljeni obrestni meri (Harvey, 2010). Omejitve za **rast** predstavljajo tudi naravni viri. Gospodarska **rast** zmanjšuje energetske zaloge visoke ravni (z nizko **entropijo**) ter jih pretvarja toploto in izpuste (z visoko **entropijo**). **Vrhunec nafte**, najvišje dosežene ravni pridobivanja osnovnih surovin, kot je fosfor, ter podnebne spremembe zaradi izpustov ogljika morda že omejujejo **rast**. Nove surovine, ki zamenjujejo nafto, so prav tako omejene (kot npr. plin iz skrilavca), pogosto pa tudi bolj umazane (npr. premog ali katranski pesek), ter pospešujejo podnebne spremembe. Obnovljiva sončna ali vetrna energija je čistejša, a obnovljivi viri energije pri trenutni tehnologiji ustvarjajo manjše energetske presežke (neto energijski donos naložb – EROI) v primerjavi s fosilnimi gorivi. Prehod na obnovljive vire energije bo obenem neizogibno pomenil prehod na odrast.

Z zornega kota odrasti je trenutna gospodarska kriza posledica sistemskih omejitev **rasti**. Ne gre za ciklično krizo ali pomanjkljivost kreditnega sistema. Prvič, krizo v ZDA je sprožil dvig cen nafte; to je prizadelo notranjo trgovino, delavci si niso več mogli privoščiti mobilnosti iz predmestij, kar je povzročilo sodne zasege hipotek na hiše, to pa je posledično pospešilo krizo drugorazrednih hipotekarnih kreditov. Drugič, fiktivna ekonomija finančnih in osebnih posojil je rasla, ker ni bilo nobenih drugih virov **rasti** in nobenega drugega načina za preprečevanje zmanjševanje povpraševanja. Javni in zasebni **dolg** je rasel po sicer nevzdržni stopnji (Kallis idr. 2009). Stagnaciji so se izognili, vendar samo začasno.

3.2 Odrast in avtonomija

Dejstvo, da obstajajo meje in da se bliža konec **rasti**, ni nujno slabo. Za mnoge odrastnike* pri odrasti ne gre za prilagajanje na neizogibne omejitve, ampak za zaželen cilj, ki ga je v želji po **avtonomiji** potrebno zasledovati samega po sebi. **Avtonomija** je bila ključna beseda za mislece, kot so Illich, Gorz in Castoriadis, je pa imela za vsakega izmed njih malo drugačen pomen. Illich (1973) je s tem izrazom mislil na svobodo od velikih tehnoloških infrastruktur in centraliziranih birokratskih institucij, javnih ali zasebnih, ki so jih upravljale. Za Gorza (1982) je **avtonomija** pomenila svobodo od mezdnega dela. Avtonomna je sfera neplačanega dela, kjer posamezniki in kolektivi uživajo prosti čas ter proizvajajo za lastne potrebe, ne pa za denar. Na drugi strani pa je za Castoriadisa (1987) **avtonomija** pomenila zmožnost kolektiva, da se skupaj odloča o svoji prihodnosti, osvobojen zunanjih (»heteronomnih«) imperativov in dejstev, kot so božji zakon (religija) ali zakoni ekonomije.

Po Illichu odrastniki ne nasprotujejo fosilnim gorivom zgolj zaradi **vrhunca nafte** ali podnebnih sprememb, ampak tudi zato, ker velika poraba energije podpira kompleksne tehnološke sisteme. Za upravljanje takšnih kompleksnih sistemov so potrebni specializirani strokovnjaki in birokracija, kar neizogibno vodi v neegalitarne in nedemokratične hierarhije. Za **avtonomijo** pa so namesto tega potrebna t. i. sožitnostna orodja, torej orodja, ki so razumljiva in obvladljiva in ki jih njihovi uporabniki lahko upravljajo. Primeri sožitnih in avtonomnih stvari so npr. **urbani vrt**, kolo ali opečnata hiša, ki si jo nekdo zgradi sam. Obratni primeri pa so npr. polje gensko spremenjenih posevkov, odpornih na plevel, hitri vlak ali energetska učinkovita »pametna stavba«. Odrastniki so do tovrstnih visokotehnoloških projektov ekološke modernizacije in zelene **rasti** kritični – ne samo zato, ker se lahko izkaže, da niso trajnostni, ampak tudi zato, ker zmanjšujejo **avtonomijo**. Projekti, ki spadajo v **imaginarij** odrasti – npr. vrtnarjenje na neizkoriščenih površinah, piratsko programiranje ali popravjalnice koles – so sožitni, vključujejo prostovoljno delo, poleg tega pa jih neposredno upravljajo in oblikujejo udeleženci (gl. **zdajtopisti**).

Literatura o **avtonomiji** raje kot *omejitve rasti* izpostavlja *kolektivno samoo-mejevanje*. Omejitve oziroma samoomejevanja niso potrebna v dobro narave ali zato, da bi se izognili grozeči **katastrofi**, temveč zato, ker je kakovostno življenje mogoče doseči s preprostim bivanjem – in z omejevanjem našega ekološkega odtisa na ne-človeški svet, v katerem pač živimo. Poleg tega nas postavljanje mej osvobaja pred paralizo neomejene **rasti**. In resnično egalitarni n demokratični lahko postanejo samo sistemi z omejenim obsegom, saj lahko le te upravljajo nepo-

* V vsej knjigi se držimo tega, da v slovenskem jeziku moški spol (kakor tu *odrastniki*) obče zajema pripadnike in pripadnice vseh bioloških, družbenih in kulturnih spolov (torej tu *odrastnike* in *odrastnice*).

sredno njihovi uporabniki. Meje so torej »družbena izbira [...] zunanji imperativ iz okoljskih ali drugih vzrokov« (Schneider idr., 2010: 513). Okoljske in družbene napake in tveganja, kot so podnebne spremembe, **vrhunec nafte** ali neekonomična **rast**, samo še dodatno potrjujejo nujnost kolektivnega samoomejevanja.

Ni naključje, da za odrastnike navdih predstavljajo neomaltuzijanske anarhofeministke Emme Goldman, in ne sam Malthus. Emma Goldman in njene kolegice so zagovarjale zavestno razmnoževanje – ne v imenu eksplozije prebivalstva, ampak kot del boja proti **kapitalističnemu** izkoriščanju ženskih teles za produkcijo vojakov in poceni delovne sile. Gre za komaj opazno, a ključno razliko. **Neomaltuzijanci** so se zavestno odločili, da omejijo svoje razmnoževanje v okviru projekta družbenih in političnih sprememb. Tega niso storili iz moralnih razlogov ali ker bi bili prisiljeni v to. Tudi ne zato, da bi preprečili **katastrofo**. Šlo je za **politično** dejanje, za zavestno napoved, kakšen svet želijo ustvariti in v njem živeti.

3.3 Odrast kot repolitizacija

Odrast je bila namerno vržena v razpravo kot »besedna bomba«, ki naj bi repolitizirala **okoljizem** (*environmentalism*) ter končala s depolitizirajočim soglasjem o trajnostnem razvoju (Ariès 2005). Trajnostni razvoj namreč depolitizira pristna politična nasprotja o prihodnosti, v kakršni si želimo živeti. Ekološke probleme spreminja v tehnične, obljublja rešitve brez poraženca in (nemogoči) cilj nepretrganega **razvoja** brez škode za okolje. Ekološka modernizacija, ki jo obljublja trajnostni razvoj, se izogne temeljni dilemi sodobnega časa, ki je po Brunu Latourju (1996) »modernizirati ali ekologizirati«. Odrast se tukaj postavi na svojo stran. Po prepričanju odrastnikov pri ekologiziranju ne gre za uvajanje alternativnega, boljšega ali bolj zelenega **razvoja**. Gre za zamišljanje in izvajanje vizij, ki bodo alternativa sodobnemu **razvoju**.

V tem smislu odrast poziva k politizaciji znanosti in tehnologije namesto k čedalje večji tehnokratizaciji politik. Pri obravnavanju vprašanj o globalni ekonomiji ali podnebnih spremembah, kjer potekajo »vojne resnic« in kjer na stališča različnih akterjev vplivajo vrednote, je nemogoče jasno razlikovati med znanostjo in politiko. Potrebni so novi modeli demokratične produkcije znanja. T. i. **postnormalna znanost** predlaga razširitev znanstvene skupnosti, ki zagotavlja kakovost znanstvenih prispevkov k sprejemanju odločitev, tako da bi ta skupnost vključevala vse deležnike, vključno z laiki. **Postnormalna znanost** poziva k prenosu odločanja od »skupnosti strokovnjakov«, kot so znanstveni odbori in svetovalni sveti, na »strokovne skupnosti« (D'Alisa idr., 2010).

Apolitični, tehnokratski diskurz trajnostnega razvoja je manifestacija širšega procesa **depolitizacije** javne razprave v liberalnih demokracijah, s katerimi je bila politika reducirana na iskanje tehnokratskih rešitev za vnaprej določene probleme,

namesto da bi predstavljala prostor resničnega antagonističnega spopada med alternativnimi vizijami. **Politična ekologija** to **depolitizacijo** pripisuje vzponu neoliberalizma in t. i. washingtonskemu konsenzu. Slednja sta suverene politične odločitve podredila potrebam nereguliranega kapitala in liberaliziranih trgov. Poznavalci odrasti se s tem strinjajo, a vzroke za **depolitizacijo** iščejo dlje v preteklosti. Neoliberalne reforme so bile – in so še vedno – upravičene v imenu **rasti**, slednja pa je upravičena z vidika **razvoja**. Ta konsenz o **razvoju**, ki sega onkraj političnih delitev na levico in desnico, celo onkraj železne zavese, je **zapustil sfero političnega** še pred neoliberalizmom: socialistična gospodarstva so bila na koncu podobna državnemu **kapitalizmu**, saj so ostala ujeta v prizadevanju za **rast** in **razvoj**.

Posebna značilnost sodobnih družb, tako kapitalističnih kot socialističnih, je (institucionalizirano) vlaganje pomembnega dela družbenega presežka v novo proizvodnjo. Posledica tega je, da so se te družbe odrekle temu, kar je bilo v starejših civilizacijah najpomembnejši izraz politične suverenosti: odločanju, čemu bo namenjen presežek (gl. teorijo **utroška**, *dépense*). V starejših civilizacijah je bil presežek pogosto namenjen za »potratne« izdatke, ki niso imeli posebnega namena (gl. **antiutilitarizem**). Izdatki so bili namenjeni za gradnjo piramid in cerkev, za festivale, slavnostne kresove in **potlače**, ker je bilo to tisto, kar je za te civilizacije predstavljalo »dobro življenje«, ne pa zato, ker bi pripomoglo k proizvodnji ali **rasti**. V sodobni industrijski civilizaciji so bila takšna dejanja neracionalnega trošenja (**utrošek**) komodificirana in individualizirana. V sodobnosti mora smisel življenja poiskati vsak posameznik zase. Predpostavka je, da ima vsak posameznik pravico v ta namen uporabiti vsa potrebna sredstva oziroma vire. Na družbeni ravni se to prevede v brezpogojno zahtevo po **rasti**, saj je samo na ta način mogoče zadostiti zahtevam vseh teh posameznikov, ki se jih ne sme omejevati. Vendar pa je medtem, ko posamezniki sami zase iščejo izmuzljivi smisel, pristna »politična« sfera, kjer je mogoča družbena konstrukcija smisla s kolektivnimi dejanji **utroška**, izpraznjena in podrejena imperativu **rasti**.

3.4 Odrast in kapitalizem

Kot je zapisal Eric Hobsbawm (2011: 12) prav ob koncu svoje dolge življenjske poti, »obstaja očiten konflikt med potrebo po preobratu ali vsaj nadzoru nad posledicami našega gospodarstva na biosfero ter zahtevami kapitalističnega trga: maksimizacijo **rasti** v zasledovanju profita«. Ta trditev temelji na dveh predpostavkah. Prvo smo že zagovarjali v poglavju 3.1.: gospodarska **rast** neizogibno povečuje obseg proizvodnje ter negativno vliva na biosfero (v nasprotju z argumentom zagovornikov zelene **rasti** ali zelenega **kapitalizma**, da je mogoče obenem **rasti** in zmanjševati vpliv na okolje). Druga predpostavka je, da je **rast** nujna sestavina **kapitalizma**.

V teoriji bi kapitalizem lahko preživel brez **rasti**. Dejansko gredo kapitalistične ekonomije neprostovoljno skozi obdobja majhne, nične ali celo negativne **rasti**. Vendar pa morajo biti takšna obdobja začasna. V **kapitalizmu** namreč odsotnost **rasti** vodi v višjo stopnjo izkoriščanja delovne sile za ohranjanje enake ravni profita (Blauwhof, 2012; Harvey, 2010). Vendar pa takšne višje stopnje izkoriščanja ni mogoče dolgo vzdrževati, ne da bi prišlo do nasilja in odgovora nanj. Odsotnost **rasti** torej destabilizira **kapitalizem** in liberalno demokracijo. Zgodovinski primer takšne destabilizacije je vzpon fašizma po svetovni gospodarski krizi v 1930-ih ali pred tem komunizma v Rusiji – političnih projektov, ki sta stremela k odpravi **kapitalizma**. S pomočjo **rasti** se je moč izogibati redistributivnim konfliktom ter politično ohranjati **kapitalizem**. **Rast** je nujen pogoj **kapitalizma** v konkretnem, in ne v abstraktnem smislu.

Zgodovina kaže, da je zelo malo verjetno, da bi se države s kapitalističnimi ekonomijami prostovoljno odločile, da njihove ekonomije ne bodo več rasle. Vendar pa si je v teoriji mogoče zamisliti scenarij, kjer bi na oblast po demokratični poti prišle politične sile, ki bi uveljavile omejitve porabe virov in socialne minimume (npr. **zajamčena služba** za nezaposlene) ter tako omejile **kapitalizem** na delovanje znotraj okoljskih in družbenih omejitev (Lawn, 2005). A za to bi bila potrebna radikalna redistribucija politične moči. Omejitve porabe, novi davki ali politike za varnost prihodkov oz. zaposlitve so v nasprotju z gospodarsko močnimi interesi, ki imajo privilegiran dostop do vlad. Po mnenju Blauwhofa (2012) bi bilo mogoče takšne institucionalne reforme izpeljati samo z revolucijo. Ali bi bil takšen sistem, s tako dramatičnimi političnimi in institucionalnimi spremembami, sploh še kapitalističen? Jackson (2009) na to odgovarja, da bi bil lahko še vedno **kapitalizem**, ampak zelo drugačna vrsta **kapitalizma**; pravi, da ga ne zanimajo semantične razprave o poimenovanju sistema v uspešni prihodnosti brez **rasti**. A kot pravita Skidelsky in Skidelsky (2012: 6), nas konec **rasti** »sili v to, da si predstavljamo, kako bi lahko izgledalo življenje po **kapitalizmu**; ekonomski sistem, kjer ne prihaja več do akumulacije kapitala, namreč ni več **kapitalizem**, ne glede na to, kako ga kdo želi poimenovati.«

Pri odrasti seveda ne gre zgolj za zmanjšanje obsega proizvodnje. Gre za konceptualizacijo in konstrukcijo drugačne družbe – družbe, ki bo uspela samo sebe prepričati, da ima dovolj in da ji ni treba več akumulirati. **Kapitalizem** je sestavljen iz institucij – zasebne lastnine, korporacije, mezdnega dela in osebnega kredita ter denarja po določeni obrestni meri – katerih končni cilj je dinamika profita v zasledovanju še več profita (»akumulacija«). Alternative – projekti in politike, ki označujejo imaginarij odrasti – so v osnovi nekapitalistične, saj zmanjšujejo pomen temeljnih kapitalističnih institucij lastnine, denarja ipd. ter jih nadomeščajo z institucijami, ki jih vodijo drugačne vrednote in logika. Odrast torej pomeni prehod onkraj **kapitalizma**.

3.5 Prehod na odrast

Prehod na odrast ni stalna krivulja padanja, ampak prehod na sožitne družbe, ki živijo preprosto, skupaj in z manj. Obstajajo številni predlogi glede praks in institucij, ki bi lahko pripomogle k takšnemu prehodu, ter glede procesov, ki bi jih lahko združili in omogočili, da se razcvetijo.

Občanske ekonomske prakse

Ekološke skupnosti, spletne skupnosti (gl. **digitalna skupnina**), skupnosti »**po-vratka k zemlji**« oz. **neururalcev, zadruga, urbani vrtovi, skupnostne valute**, časovne banke, blagovna izmenjava, združenja za zdravstveno in otroško **varstvo**. V okoliščinah krize, ko konvencionalne institucije niso uspele zadovoljiti osnovnih potreb prebivalcev, se je v deželah, kot so Argentina, Grčija in Katalonija, zgodil spontan razcvet novih nekapitalističnih praks in institucij (Conill idr., 2012).

Takšne občanske prakse imajo pet skupnih značilnosti. Prva je premik od proizvodnje za menjavo k proizvodnji za uporabo. Druga je nadomestitev meznega dela s prostovoljnimi aktivnostmi, kar pomeni razblagovljenje in deprofesionalizacijo dela. Tretjič, takšne prakse sledijo logiki, po kateri kroženje dobrin vsaj deloma poganja vzajemna izmenjava »daril« namesto stremjenja k dobičku (gl. **antiutilitarizem**). Četrto, v nasprotju s kapitalističnimi podjetji nimajo vgrajene dinamike akumuliranja in širjenja. In petič, gre za prakse, ki so rezultat »skupnjenja« oz. ustvarjanja skupnega (*'commoning'*); povezave in razmerja med sodelujočimi imajo sami po sebi in sami zase intrinzično vrednost. Te prakse so nekapitalistične: zmanjšujejo vlogo zasebne lastnine in meznega dela. So nove oblike **skupnine**.

Obstajajo tudi primeri odrasti v ožjem smislu. Ti vsebujejo manj ogljika in imajo manjši pretok energije oz. surovin v primerjavi z državnimi ali tržnimi sistemi, ki ponujajo iste storitve. Resda so lahko zaradi nižje stopnje specializacije in delitve dela manj učinkoviti na enoto proizvodnje. Alternativna mreža ekološke hrane bi tako lahko npr. potrebovala več delavcev na enoto proizvoda kot konvencionalno kmetijsko podjetje (a na drugi strani tudi manj gnojil, pesticidov in fosilnih goriv). To pa z vidika nezaposlenosti ni nujno slabo. Decentralizirani združni sistemi proizvodnje vode in energije bi morda proizvedli manj vode oz. energije na enoto dela in vloženi virov. Vendar pa bi bili ravno zato, ker bi njihova neproduktivnost omejevala njihov obseg, zelo verjetno manj škodljivi za okolje (obrnjen **Jevonsov paradoks**): bili bi manj učinkoviti na enoto proizvodnje, a kot celota manjši.

Alternativne prakse skupnjenja predstavljajo vir inovacij za prenovo javnih storitev ter preprečujejo njihovo privatizacijo. Ni potrebno, da združni zdravstveni in šolski sistemi nadomestijo javno zdravstvo ali izobraževanje. Naraščajoče

stroške javnega izobraževanja in zdravstva je mogoče zmanjšati z vključevanjem staršev v izobraževanje njihovih otrok ali z razvojem sosedskih mrež zdravnikov in pacientov, ki ponujajo preventivne zdravstvene preglede in osnovno zdravstveno pomoč. Preventivna zdravstvena oskrba, ki temelji na intimnem poznavanju pacienta, je mnogo cenejša od visokotehnoloških diagnoz in zdravljenja (slednje je lahko rezervirano za izjemne primere). Vključevanje uporabnikov je v splošnem cenejše in bolj demokratično kot drago najemanje zasebnih, profitnih ponudnikov za javne storitve. Odrast zato lahko prinese izboljšanje, ne pa poslabšanje javnih storitev.

Javna blaginja brez rasti

Če ni **rasti**, se poveča nezaposlenost. Pri prehodu na odrast bodo potrebne nove socialne ustanove za združitev plačanih zaposlitev in **rasti**, ali z drugimi besedami, združitev blaginje in plačane zaposlitve. Primer prvega je shema **zajamčene službe**, po kateri bi v skrajnem primeru delodajalec postala država, s čimer bi dejansko odpravili brezposelnost. Drugi primer je predlog za brezpogojni **temeljni dohodek** za vse državljane, ki bi se financiral iz progresivne obdavčitve plač in dobičkov (medtem ko bi bilo z obdavčenjem visokih dohodkov mogoče določiti **maksimalni dohodek**) ter davka na potrošnjo. To bi lahko zagotovilo osnovno raven bivanja in varnosti za vse, ki nimajo dostopa do plačanega dela. **Deljeno delo**, tj. redistribucija dela med zaposlene in nezaposlene s pomočjo skrajševanja delovnega časa v plačanem sektorju, je še eden izmed načinov za zmanjševanje brezposelnosti in redistribucijo premoženja, pod pogojem, da delovni čas ni skrajšan na račun manjšega dohodka.

Prostovoljne in sožitne dejavnosti v avtonomni sferi se bodo širile, če bo osnovni dohodek zadovoljeval temeljne potrebe ali če bo s pomočjo **deljenega dela** zagotovljen dodaten čas na račun plačanega dela. Z **zajamčeno službo** je mogoče financirati dejavnosti v avtonomni sferi, npr. **storitve skrbstva** in izobraževanja, delo v urbanih vrtovih, **zadruge** ali izdelovanje brezplačne programske opreme. Nove socialne ustanove in občanske ekonomske prakse so torej komplementarne.

Storitve na področju **skrbstva**, izobrazbe, zdravstva ali obnove okolja imajo visoko družbeno vrednot in zagotavljajo pomembna delovna mesta. Takšne storitve lahko predstavljajo hrbtenico **nove ekonomije**, ki bo uspevala brez **rasti**. Tovrstno gospodarstvo bo imelo manj težav z brezposelnostjo, saj bo šlo za delovno intenzivno gospodarstvo.

Denarne in kreditne institucije

Skupnostne valute, časovne banke in lokalni sistemi borznega trgovanja lahko prispevajo k zmanjšanju obsega in ponovni lokalizaciji gospodarskih dejavnosti,

s čimer omejujejo obtok znotraj skupnosti. V obdobjih kriz so kot dopolnitve služile **skupnostne valute**, ki so ljudem, ki so sicer ostali izločeni iz tržne ekonomije, še naprej zagotavljale dostop do osnovnih storitev. Vendar pa najpomembnejše področje, pri katerem so pri prehodu na odrast potrebne spremembe, ostaja denar. Prvič zato, ker se z denarjem plačujejo davki, ki predstavljajo velik del skupnega obtoka, drugič pa zato, ker **skupnostne valute** ne morejo zadostiti zahtevam po medskupnostni in mednarodni trgovini, ki je v kompleksnih gospodarstvih, kot je naše, neizogibna.

Z vidika prehoda na odrast predlagamo, da država najprej od zasebnih bank ponovno prevzame nadzor nad ustvarjanjem novega denarja (**javni denar**). Zasebne banke nov denar v bistvu ustvarjajo z dajanjem posojil. Medtem ko lahko zasebne banke izdajajo denar le v obliki dolga s posojili, lahko država denar za javne potrebe izdaja tudi brez dolga. Države bi lahko na primer izdale denar za financiranje **temeljnega dohodka, zajamčene službe** ali subvencioniranje **zadruge, storitve skrbstva**, varstvo okolja ali obnovljivo energijo. Z **javnim denarjem** bi izboljšali javne finance, saj bi države ponovno pridobile prihodek od izdajanja bankovcev (razliko med nominalno vrednostjo in stroški proizvodnje denarja) in ker si denarja za financiranje javnih izdatkov ne bi več sposojale od zasebnih bank.

Denar, izdan kot dolg, povzroča dinamiko **rasti**. Dolgovi se vračajo z obrestmi, obresti pa zahtevajo **rast**. Ni mogoče pričakovati, da bodo gospodarstva še naprej rasla tako hitro, kot bi bilo potrebno za plačilo **dolga**, ki se je nakopičil v preteklosti za vzdrževanje fiktivne **rasti** (Kallis idr., 2009). Dolg je družbeno razmerje. Zgodovina je polna primerov družb, ki so odpisale dolgove in začele znova. Zahodne družbe so svoj materialno bogat način življenja vzdrževale tako, da so premikale obljube o plačilu dolga v prihodnost. Odpis dolga bo neizogibno povzročil padec življenjskega standarda manjših posojilodajalcev in varčevalcev. Z vidika odrasti cilj ni ponoven zagon **rasti** in odplačilo dolga, ampak pravična razdelitev stroškov odpisa dolga. Za določanje tega, kateri dolgovi so legitimni in kateri ne, so nujno potrebne državljanske **revizije dolgov**. Tako je npr. morda legitimen odpust dolga tistim, pri katerih je ogrožen osnovni življenjski standard, ne pa tudi tistim, ki posojali denar v želji po visokih profitih.

Politika prehoda na odrast

V literaturi o odrasti ni soglasja o politikah in političnih strategijah, s katerimi bi se lahko razvile alternativne institucije, prežete z vrednotami odrasti, ter nadomestile trenutne **kapitalistične** institucije. Prednostne strategije in politične teme obsegajo vse od **zdajtopistov**, ki se zavzemajo za neplačano delo in si delijo kvazi-razredno izkušnjo avtonomnega življenja in proizvodjanja, do obstoječih družbenih gibanj, političnih strank in celo **sindikato**v. Če v skupnosti odrastni-

kov obstaja soglasje o čemerkoli, je to prepričanje, da je lahko ta prehod samo posledica različnih strategij in različnih akterjev; da gre za gibanje gibanj, ki bo spremenilo tako vsakodnevne prakse kot državne institucije (Demaria idr., 2013).

D'Alisa idr. (2013) strategije in akterje odrasti delijo na državljanske in 'nepokorne', pri čemer so kot nepokorni opredeljeni tisti, ki zavračajo delovati kot del oblasti. Med orodji aktivistov odrasti je organizirana **nepokorščina**, ki vključuje vse od zasedb zapuščenih zgradb (»skvoti«) do protestnih shodov proti velikim projektom ali elektrarnam na premog. V to lahko spadajo tudi zasedbe zemljišča s strani nezaposlenih ali revnih kmetov brez zemlje. Finančna **nepokorščina** vključuje dejanja, kot je bila npr. akcija Enrica Durana, znanega aktivista odrasti iz Barcelone, ki je tik pred krizo leta 2008 z najemanjem posojil »razlastil« 39 bank za 492.000 evrov in denar namenil alternativnim projektom, da bi tako izkazal svoje nestrinjanje s špekulativnim kreditnim sistemom.

V nasprotju s tem Latouche (2009) meni, da bo do sprememb prišlo v glavnem prek parlamentarne politike in ukrepov na lokalni ravni. Po njegovem mnenju odrast spada v program levičarskih strank, čeprav se ne zavzema za posebno »stranko odrasti«. Drugi polagajo več upov v družbena gibanja, kot je npr. **Indignados (Occupy)**, za spremembo parlamentarizma v eno od bolj neposrednih oblik demokracije, v slogu zborovanj na zasedenih trgih. Tretji spet poudarjajo transformativni potencial nekapitalističnih občanskih ekonomskih praks na področju izobrazbe, **skrbstva**, hrane, življenja in proizvodjanja, ki so smatrane kot **politične**, čeprav se ne dogajajo v arenah, tradicionalno povezanih s politiko, kot so politične stranke, volitve ali parlamenti. **Politične** so zato, ker izpodbijajo in predstavljajo konkretne alternative dominantnim institucijam **kapitalizma**, in ker jih je mogoče univerzalizirati. Zanimivo je, da prakse gibanja **Indignados (Occupy)** – protestna sedenja, skupne kuhinje, blagovna izmenjava – nakazujejo vrednote, ki jih izražajo alternativni projekti; gibanje bi lahko šteli kot začetni politični izraz **zdajtopistov**.

Po hipotezi bo sistemska sprememba v smeri odrasti potekala s podobno dinamiko kot ostale sistemske spremembe v preteklosti. **Kapitalizem** je vzniknil iz fevdalizma, kjer so se ustvarjale povezave, najprej med novimi ekonomskimi praksami (podjetja, korporacije, trgovinski sporazumi, banke, investicije), nato pa z institucijami, ki so se razvile v procesu družbenih bojev za podporo tem praksam (ukinitev monarhij in fevdalnih privilegijev, sprememba skupnih zemljišč v zasebna, liberalna demokracija, zakoni za zaščito zasebne lastnine). Občanske prakse ter socialne in denarne institucije, obravnavane v tem poglavju, bi lahko pomenile začetek nove transformacije, ki se bo začela znotraj sistema sredi najnovejše krize **kapitalizma** ter v času, ko se končuje obdobje **rasti** in širitve.

4. Prihodnost odrasti

Prihodnost odrasti je odprta. Potrebne so dodatne raziskave v podporo temeljnim postavkam odrasti, ki so trdno uveljavljene *znotraj* skupnosti odrasti in predstavljajo skupno izhodišče, pa čeprav v akademskem svetu in v javnosti še zdaleč niso splošno sprejete. Med takšne postavke sodijo: nemožnost, da bi do **dematerializacije** prišlo s tehnološkim napredkom ter neizogibnost katastrofalnih podnebnih sprememb v primeru nadaljevanja **rasti**; vstop razvitih gospodarstev v obdobje sistemske stagnacije, deloma zaradi omejenih virov; ter hipoteza, da bo opustitev **rasti** oživila politike in spodbudila demokracijo, v nasprotju s trditvami, da bo vzbudila strasti, ki bodo vodile v katastrofo. Nadaljnje raziskave nam lahko pomagajo razumeti, kako se ljudje in države prilagodijo odsotnosti **rasti**, zakaj nekatere občanske prakse uspejo, druge pa propadejo ali pa se izgubijo v večinskih praksah, ter zakaj – in pod kakšnimi pogoji – bodo nove socialne institucije dosegle rezultate, za katere njihovi zagovorniki trdijo, da jih bodo dosegle.

Politično vprašanje zadeva družbeno dinamiko, akterje, zaveznitva in procese, ki bodo omogočili prehod na odrast. Ne gre zgolj za intelektualno vprašanje. Družbene spremembe so proces ustvarjanja, ki ga je nemogoče predvideti vnaprej. Znanstvene raziskave odrasti lahko ponudijo argumente in pripovedi, ki bodo spodbudili politiko prehoda. Predlogi, opisani v tej knjigi, so to že naredili. Vendar pa ni nobene potrebe, da bi to ostale edine zgodbe, če želimo, da odrast ostane živ koncept, ki ne bo zastaral. Lahko uporabljamo samo »surovo« gradivo iz besednjaka odrasti ter stalno ustvarjamo nove imaginarije in argumente, ki segajo onkraj lažnih dilem kot npr. »varčevanje proti trošenju«. Nekaj takega poskušamo storiti v **zadnjem geslu**, kjer oblikujemo novo tezo, ki odrast utemeljuje s konceptom **utroška**.

Literatura

Amar, A., »La croissance et le problème moral«, *Cahiers de la Nef*, »Les objecteurs de croissance, št. 52 (1973), str. 133.

Anderson, K. in Bows, A. »Beyond »dangerous« climate change: Emission scenarios for a new world«, *Philosophical Transitions of the Royal Society*, št. 369 (2011), str. 2–44.

Ariès, P., *Décroissance ou Barbarie*, Golias, Lyon, 2005.

Blauwhof, F. B., »Overcoming Accumulation: Is a Capitalist Steady-State Economy Possible?«, *Ecological Economics*, št. 84 (2012), str. 254–261.

Bonaiuti, M., *The Great Transition*, Routledge, London, 2014.

Castoriadis, C., »Reflections on 'Rationality' in Development«, *Thesis*, št. 10/11 (1985), str. 18–35.

Castoriadis, C., *The Imaginary Institution of Society*, Polity Press, Cambridge, 1987.

Cattaneo, C., D'Alisa, G., Kallis, G. in Zografos, C. (ur.), »Degrowth Futures in Democracy«, posebna izdaja, *Futures*, let. 44 (2012), št. 6, str. 515–523.

Conill, J., Cardenas, A., Castells, M., Hlebig, S. in Servon, L., *Otra vida es posible: prácticas alternativas durante la crisis*, Ediciones UOC Press, Barcelona, 2012.

D'Alisa, G., Burgalassi, D., Healy, H. in Walter, M., »Conflict in Campania: Waste Emergency or Crisis of Democracy«, *Ecological Economics*, 70 (2010), str. 239–249.

D'Alisa, G., Demaria, F. in Cattaneo, C., »Civil and Uncivil Actors for a Degrowth Society«, *Journal of Civil Society*, let. 9 (2013), št. 2, str. 212–224.

Daly, H., *Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development*, Beacon Press Boston, 1996.

Demaria, F., Schneider, F., Sekulova, F. in Martinez-Alier, J., »What is Degrowth? From an Activist Slogan to a Social Movement«, *Environmental Values*, let. 22 (2013), št. 2, str. 191–215.

Georgescu-Roegen, N., *The Entropy Law in the Economic Process*, Harvard University Press, Cambridge, 1971.

Gordon, R. J., »Is U.S. Economic Growth Over? Faltering Innovation Confronts the Six Headwinds«, *The National Bureau of Economic Research Working Paper*, št. 18315 (2012).

Gorz, A., *Ecology as Politics*, Black Rosa Books, Montréal, 1980. Prva objava leta 1977 kot *Écologie et liberté*, Galilée, Pariz.

Gorz, A., *Farewell to the Working Class: An Essay on Post-Industrial Socialism*, Pluto Press, London, 1982.

Gorz, A. (M. Bosquet), *Nouvel Observateur*, Pariz, 397, 19. junij 1972. Zapisnik z javne razprave, ki jo je v Parizu organiziral *Club du Nouvel Observateur*.

Grinevald, J., *L'économiste Georgescu-Roegen: intégrer l'économie dans la problématique énergétique et écologique*, Uni information, Service de presse et d'information de l'Université de Genève, Ženeva, 1974.

Grinevald, J. in Rens, I., *Demain la décroissance: entropie-écologie-économie*, Pierre-Marcel Favre, Lausanne, 1979.

Harvey, D., *The Enigma of Capital*, Profile Books, London, 2010.

Hirsch, F., *Social Limits to Growth*, Harvard University Press, Cambridge, 1976.

Hobsbawm, E., *How To Change The World: Tales of Marx in Marxism*, Little, Brown, London, 2011.

Illich, I., *Tools for Conviviality*, Harper & Row, New York, 1973.

Jackson, T., *Prosperity without Growth*, Earthscan, London, 2009.

Kallis, G., Martinez-Alier, J. in Norgaard, R. B., »Paper Assets, Real Debts: An Ecological-Economic Exploration of the Global Economic Crisis«, *Critical Perspectives on International Business*, let 5 (2009), št. 1/2, str. 14–25.

Kallis, G., Schneider, F. in Martinez-Alier, J. (ur.), »Growth, Recession or Degrowth for Sustainability in Equity?«, *Journal of Cleaner Production*, posebna izdaja, let. 6 (2010), št. 18, str. 511–606.

Kallis, G., Kerschner, C. in Martinez-Alier, J. (ur.), »The Economics of Degrowth«, *Ecological Economics*, št. 84 (2012), str. 172–180.

Kallis, G., Kalush, M., O'Flynn, M., Rossiter, J. in Ashford, N., »'Friday off': Reducing Working Hours in Europe«, *Sustainability*, let. 5 (2013), št. 1, 545–67.

Kosoy, N. (ur.), »Degrowth: The Economic Alternative for the Anthropocene«, *Sustainability*, posebna izdaja, let. 5 (2013). Dostopno prek: www.mdpi.com/journal/sustainability/special_issues/degrowth (3. oktober 2013).

Latouche, S., *Farewell to Growth*, Polity Press, Cambridge, 2009.

Latouche, S., *Vers une société d'abondance frugale: Contresens et controverses de la décroissance*, Fayard/Mille et une nuits, Pariz, 2011.

Latour, B., »To Modernize or to Ecologize? That's the Question«, v: ur. Castrée, N. in Willems-Braun, B., *Remaking Reality: Nature at the Millenium*, Routledge, London, 1998.

Lawn, P., »Is a democratic–capitalist system compatible with a low-growth or steady-state economy?«, *Socio-economic Review*, let. 3 (2005), št. 2, str. 209–232.

Martinez-Alier, J., Kallis, J., Veuthey, S., Walter, M. in Temper, L., »Social Metabolism, Ecological Distribution Conflicts, in Valuation Languages«, *Ecological Economics*, let. 70 (2010), št. 2, str. 153–158.

Meadows, D. H., Meadows, D.L. in Randers, J., *Limits to growth*, Universe books, New York, 1972 (Nezanesljiv slovenski prevod: *Meje rasti*, slov. prev. Gregor Berkopec, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1974.)

Mishan, E.J., *The costs of economic growth*, Staples Press, London, 1967.

Odum, H.T. in Odum, E. C., *A prosperous way down*, University Press of Colorado, Boulder, 2001.

Saed, »Introduction to the Degrowth Symposium«, *Capitalism Nature Socialism*, let. 23 (2012), št. 1, str. 26–29.

Schneider, F., Kallis, G. in Martinez-Alier, J., »Crisis or opportunity? Economic degrowth for social equity in ecological sustainability«, *Journal of Cleaner Production*, posebna izdaja, let. 18 (2010), št. 6, str. 511–518.

Sekulova, F., Kallis, G., Rodríguez-Labajos, B. in Schneider, F. »Degrowth: From theory to practice«, *Journal of Cleaner Production*, št. 28 (2013), str. 1–6.

Skidelsky, R. in Skidelsky, E., *How Much is Enough?*, Other Press, New York, 2012.

Whitehead, M., »Degrowth or regrowth?«, *Environmental Values*, let. 22 (2013), št. 2, str. 141–145.

Wilkinson, R. in Pickett, K., *The Spirit Level: Why Greater Equality Makes Societies Stronger*, Bloomsbury Press, New York, Berlin, London, 2009.